

---

**БАЖЕНОВ О.В.,**  
старший викладач, кафедра  
філософії та освітніх технологій,  
Українська інженерно-  
педагогічна академія,  
м. Харків, Україна

**ЛИСЕНКО К.С.,**  
студентка,  
Українська інженерно-  
педагогічна академія,  
м. Харків, Україна

## ПРО МЕТОДОЛОГІЧНІ ВИТОКИ СУЧАСНОЇ ПСИХІАТРІЇ У РОБОТАХ ОЛІВЕРА САКСА

*У статті розглядається повернення до питання пізнавальних критеріїв оцінки нарративного підходу у психології пацієнтів з обмеженим психічним функціонуванням з боку не тільки новітніх психіатричних даних, що доповнюють локалізаційну карту мозку, але й у якості усвідомлення їх пацієнтом у розрізі мови, мистецтва, моралі.*

**Ключові слова:** романтична психіатрія, питання «душа-тіло», перебіг захворювань з функціональними психічними обмеженостями захворюваннями, О.Сакс.

*В статье рассматривается возвращение к вопросу познавательных критериев оценки нарративного подхода в психологии пациентов с ограниченным психическим функционированием со стороны не только новейших психиатрических данных, которые дополняют локализационную карту мозга, но и в качестве осознания их пациентом в разрезе языка, искусства, морали.*

**Ключевые слова:** романтическая психиатрия, вопрос «душа-тело», течение заболеваний с функциональными психическими заболеваниями, О.Сакс.

*The article is devoted to the returning for the issue of the lifetime interval's estimating that is a point of narrative approach in psychology of patients with limited mental functioning. Starting from the adopting*

*of the psychic malfunctioning as an expression of discoordination in the pursuing of some psychic functional needs this approach is purposed to improve the narrative method by means of the review of a role of psychic diseases in the psychic image constitution. Doctor Oliver Sacks (1933 – 2015) called the Luria's method as awareness's skills. The paper discusses the return to the question of cognitive evaluation criteria of narrative approach in psychology of patients with limited mental functioning not only of the latest psychiatric data that complement localization map of the brain, but as awareness of the patient in terms of language, art, morality.*

**Key words:** *romantic psychiatry, the "body-soul" issue for diseases with functional mental illness, O.Sacks.*

ХХІІІ ст. – вік інформаційних технологій, завдяки яким народжуються сотні нових пристроїв, які відчутно спрощують професійну діяльність і побут, дозволяють пояснити що відбувається довкола, окрім прихованого і потаємного в куточках внутрішнього світу людини – душі. Про наявність душі у людини мовиться у всіх релігіях, але більшість дослідників до цих пір не згодна з тим, що це є деяка безсмертна субстанція. Не дивлячись на докази наукового світу, кожен з нас хоч раз в житті говорив, що він в «поганому настрої», або у нього «важко на душі», або «болить душа», або «душа в п'яти пішла», або «душа співає»... Можна з точністю сказати, що душа відчуває, володіє всіма психічними властивостями, точніше, її визначають через пізнавальні процеси – відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, уява, як, наприклад, у вірші сучасного автора І. Самаріной «Лабіринт: «Ти мене душею відчуваєш?./ Шум дощу не чутний, лише знаєш / Я його душею відчуваю... / Ти мене душею відчуваєш?», а з емпіричної точки зору – через залози.

Ви ніколи не замислювалися: що

сталося б, якщо по яких-небудь причинах людина втратила відчуття, або раптом порушилося сприйняття, а можливо, зовсім був втрачений зв'язок з навколишнім світом (як би існуючи в нім і як би ні)? Такими випадками цікавився Курт Голдстайн, який під час Першої світової війни вивчав випадки поранення в голову, і розробив набір тестів для вимірювання зниження рівня абстрагування у хворих з органічними хворобами мозку. На нього справив враження поділ психічних функцій, який часто спостережувався в поведінці його поранених в голову пацієнтів, у яких знижувався рівень абстрагування і які внаслідок поранення продовжували виконувати завдання, з якими вони раніше не могли впоратися. Це контрастувало з плавною координованою діяльністю мозку нормальних індивідів. Результати спостережень за змінами і порушеннями в діяльності мозку пацієнтів, Голдстайн дав привід зацікавитися функціонуванням різних сторін особистості людини. Так, здоровій людині властива гнучкість, а людині з порушеннями, – ригідність функцій. Здоровій людині властиво планувати і організовувати свою діяльність, тоді як людина з по-

рушеними функціями здатна лише на механічне виконання. Здорова людина може чекати і відкладати події на майбутнє, людина з порушеннями функцій обмежена лише минулим і безпосереднім сьогоденням. І все-таки одночасно з цим К. Голдстайн був уражений колосальними адаптивними силами своїх пацієнтів з пошкодженим мозком: ці ж сили, на його думку, лежать в основі функціонування всіх людських істот [1].

При зародженні філософського інтересу до романтизму в Європі в кінці XVIII ст і до вивчення людини, філософія на початку природознавства і його ґносеологічного принципу тотожності предмету і методу (функції), підкреслювала принцип Всесіднства. Відносно дослідження людини такий підхід можна охарактеризувати словами В. С. Соловйова з твору «Виправданні добра. Етична філософія». за час написання цієї книги я інколи випробовував від неї етичну користь» [2, с. 82]. У такому ж ключі висловлювався сучасний дослідник з Індії В. С. Рамачандран [10, с.21]. Здається, що таке положення редукує всі звичні вимоги істинності до «суб'єктивного» та заснованих на самоствердженні [15, с. 288]. За панування сучасного «функціонального» підходу до психіки це не представлялося б невдачею науки, коли б не постійні напучення представників досвідченої «емпіричної» науки зрозуміти, наскільки важливе уявлення про цілісність, або тотожність самого із собою людини, або, ширше, суспільства. У разі соціобіологічного підходу З. Фрейда та інш., ми в спроможні відповісти на багато питань про поведінку, але не в змозі його змінити. Але є традиція «романтичної» емпіричної науки, згідно якої дослідники на собі відкривали закони людського існування (Р. Вірхов, С. П.

Боткин і ін.).

Саме цю вимогу своєрідно заломив продовжувач «романтичної психіатрії» – сучасний американський психіатр Олівер Вульф Сакс (1933 - 2015). У одному зі своїх виступів, він сказав, що «люди міняються, міняються і хвороби, але повинно мінятися і ставлення до лікування хвороби» [3]. Низка чудово проілюстрованих Саксом випадків – зразок розкриття більшого, ніж психіатричний діагноз. Вони допомагають усвідомити зміни що зумовили поверненням «романтичної» науки в останню чверть XX століття у ставленні до психічних відхилень. Спробуємо описати декілька «випадків Олівера Сакса».

Свою популярність О. Сакс отримав після виходу в світ присвяченої А. Р. Лурія книги [4], за якою послідували однойменні документальний і художній фільми, – «Пробудження», – про унікальний випадок одночасного колективного виходу із ступора пацієнтів з украй тяжким діагнозом «летаргічний енцефаліт». Застосувавши метод А. Р. Лурія, лікар виявив, що, що живуть в своїх індивідуальних часах, хворі при зміні звичної ситуації, виявляють чутливість. Змінивши деякі підходи в лікуванні, він добився скромних результатів, особливо у випадку з пацієнтом, який один з небагатьох намагався робити зусилля зцілитися, прагнуч повідомити про свої думки. На щастя, вперше відкриті ліки «L-dopa», прискорюючи метаболізм, були здібні тимчасово додати розкутість і привести до «пробудження» не лише згадуваного пацієнта, але і безлічі інших пацієнтів клініки, що багато років перебували в каталепсичному ступорі.

Клінічний випадок «мореплавця», що заблукав, теж пов'язаний з втратою відчуття дійсності в результаті прова-

лів пам'яті із-за розвинутої ретроградної амнезії [4]. Подібний важкий симптом руйнує повсякденне спілкування із-за того, що забуває намірів. Колишній «мореплавець» на ім'я Джіммі свої невдачі маскував безглуздим базіканням. Зусилля О. Сакса знайти хоч яку-небудь зачіпку у минулому (відвідини близьких родичів, відвідини батьківщини) не змінили нічого в поведінці хворого синдромом Корсакова. Правда, медсестри підказали лікарці, що хворий не забуває про наміри в лікарняній каплиці, що спонукало доктора безпосередньо звернутися за допомогою до А. Р. Лурія і отримати таку відповідь: «В цьому випадку <.> не можна дати жодних твердих рекомендацій. Робіть те, що підказує Ваша винахідливість і Ваше серце. Відновити пам'ять Джіммі надії майже немає, але людина складається не лише з пам'яті. У нього є ще відчуття, воля, сприйнятливість, мораль. І саме тут, поза рамками безособової психології, можна знайти способи достукатися до нього і допомогти» [6]. За висновком О. Сакса, «пам'ять, інтелект і свідомість самі по собі не могли відновити особу Джіммі, і справу вирішували етична зацікавленість і дія». Більш того, він вирішив, що «у Джіммі душа жива», тоді як в іншому «клінічному випадку», з хворим м-ром Томсоном, нічого подібного не можна було відмітити, лише «зовнішнє блискуче» спілкування з персоналом, не більш «Пам'ять містера Томсона повністю зруйнована, але дійсна суть катастрофи, що досягнула його, в іншому. Разом з пам'яттю опинилася втрачена основоположна здібність до переживання, і саме в цьому сенсі його втратило душі» [6, с. 155].

Розказану О. Саксом історію пацієнта Віржіла [7], можна вважати уточненим продовження відповіді британського філософа другої половини XVII

ст. Джона Локка на питання свого друга і мислителя Муліне про можливість прозріння сліпого тільки завдяки випадку: «Припустимо, що людина, сліпа від народження, на дотик відрізняючий куб від кулі, прозріє. Чи зможе він тоді, не доторкавшись до цих предметів, сказати, що з них є кубом, а що кулею?» У роботі «Дослід про людське розуміння» (1690) Дж. Локк відповів на це питання негативно. Тому Віржіл, що втратив зір дуже рано, опинився в сприятливій ситуації, йому була зроблена успішна операція по відновленню зору, як привела к змінам у житті: новій роботі, одруженню, обзаведенню господарством. Однак через деякий час успіхи змінилися невдачами, і пацієнт загубив інтерес до життя, і вважав за краще обходитися без знайденого зору [8]. Відомий психолог і колега О. Сакса Річард Грегорі песимістично описує подібну ситуацію: «...депресія, що наставала у людей при відновленні зору після багатьох років сліпоти, мабуть, характерна межа всіх випадків. Причини її ймовірно, складні, але частково, вона, напевно, пов'язана з усвідомленням цими людьми того, що їм було недоступне в роки сліпоти, – не лише зорові враження, але і ті можливо, яких вони були позбавлені» [8, с. 592]. Близько трьох століть тому Дж. Локк припускав, що для правильного бачення важливі не лише відчуття, але і думки. Так, по Дж. Локку, навіть якщо устрій органу зору в деякому відношенні виявився б неоднаковим у різних людей, через належне виховання людина правильно сприйматиме що оточує. Такий підхід сьогодні можна назвати диспозиційним, тобто тим, що визначає умови пізнання або конвенційним, там, що визнає роль деякої умови. До однієї з перших спроб зрозуміти механізм чутливості зору відноситься експериментальне

дослідження відчуття кольору на шкірі в 1930-х рр. в м. Харкові [12]. Автори дослідження зв'язали спроможність відчуття неспецифічних для модальності стимул-реакцій, а саме, шкірного покриву людини до відмінності кольорних стимул-реакцій із з нерозкритими еволюційними можливостями людини, а також з механізмами опосередкування, завдяки зрушенню чутливості при тренуванні навичок розрізнявати установки на відчуття та передбачувати результат.

У випадку, описаному як «Промова президента», О. Сакс наводить зразок розузгодження між мовою і дійсністю по аналогії з реакцією на одну промову двох різних типів хворих. Президент по телевізору вимовляє спіч, на який одні хворі виявляють неадекватно веселу реакцію, а інші не адекватно «розгублені, інші обурені, треті поринали в задумливість» [6, с. 116]. Вся річ у тому, що уражені зони лівої півкулі, мовні зони (порушення якої називається афазією), що відповідають за функції, дуже чутливі до емоційного забарвлення мови, і тому більшості пацієнтів з афазією нелегко брехати. Втрата словесно-логічній здібності стає причиною загострення чутливості до виризу обличчя: «Вкрай чутливі пацієнти негайно розпізнали брехню всіх гримас президента, його театральних кривлянь і нещирих жестів, а також (і це головне) фальш тону і ритму. Не піддавшись обману слів, вони миттєво відреагували на очевидну для них, гротескную клоунаду їх подачі» [6, с. 119]. Проте афазії можуть бути спричинені агнозіями із-за ураження відділів мозку тепер уже в правій півкулі. Тому агностики з порушеннями в правій скроневій долі, продемонстрували «рідкісну спроможність побачити ситуацію з протилежної точки зору» [6, с. 120].

Агнозія, або не пізнання, – порушення, викликане самими різними причинами, у тому числі і у рамках уявної «норми» на правильне розпізнання. Та хіба є захворюванням те, що визначається як «обізнався», не пізнання знайомих облич, або «прозопагнозія», ? Адже будь-хто в змозі пригадати хоч би один випадок невірною пізнання, прийняття за близьку людину чужу особу та навпаки, забувуватості до рідних. Нам не здаються дивними або хворими ті, хто постійно живе в таких умовах. Ми дізнаємося про власний випадок прозопагнозії у О. Сакса [10]. Стає зрозумілим, якими зусиллями йому даються постійні контакт із людьми під час лікування, і тим цінніше його пояснення механізмів компенсації. На сторінках книг О. Сакса ми зустрічаємо історії про людей «слова», письменників і видавців з агнозіями на літери, про жінку-музиканта, що не визнавала ноти, але що замінила їх читання на імпровізацію по пам'яті, про митця, що втратив розрізнення кольорів, але що почав писати абстрактні картини, нарешті, про музиканта із захворюванням головного мозку, із-за якого він «прийняв дружину за капелюх», але зумів компенсувати свої невмілі маніпуляції з предметами за допомогою підбору мелодій.

У прозопагнозії самого О. Сакса немає нічого страшного, якщо йому допомагає секретар за рахунок організації спілкування і почуття гумору. Окрім прозопагнозії у О. Сакса ще спостерігаються тимчасові приступи агнозії і порушення стереометричного бачення, яка з'явилася після серйозної травми ноги і критичного переосмислення відношення до хвороби під час тривалого лікування [11]. В нещодавно виданій книзі О. Сакс описав драматичний випадок раптової втрати зору та діагноз меланоми – злоякісної

пухлини на частини сітчатки ока [10]. Звичайне таке захворювання зумовлює не лише зміну способу життя, але і перебудови стосунків з людьми. На що він міг спертися?

У 1970 рр. у Великобританії психолог Николос Хамфрі відкрив явище, спростувальне колишні уявлення про локалізацію механізму зору в задніх відділах головного мозку. Під час дослідів з мавпою, якою були видалені відповідні зорові області головного мозку, йому удалося довести, що тварина не втратила зору. Наступні досліді з людьми, наприклад, з хворими, що перенесли інсульт, показали, що у пацієнтів з втраченим зором також можна помітити подібний феномен, названий «сліпим зором» [9]. Якимсь чином цим людям удається отримувати відповідні відчуття, і, хоча самі пацієнти стверджують, що не мають зображення, вони, тим не менше, виявляють предмети із ймовірністю, що перевищує звичайне вгадування. Наявність такого феномену, можуть підтвердити і результати боротьби за зір О. Сакса. Прагнення відновити зір спонукало О. Сакса до читання книг, в яких свій власний досвід описували сліпі. Він намітив деякі поправки до нейрофізіологічної теорії, що надає велику роль внутрішній мові людини і організацію його почуттів в «оповідання» при спілкуванні, що може посприяти зміні ставлення до хвороби. Сакс активно звертається до філософських і педагогічних праць в цій області і виявляє значну роль у відчуттях уяві, оскільки, на його думку, уява і сприйняття мають одну і ту ж неврологічну основу: для нормальної людини менш, а для хворого важливіша його роль у пізнавальних актах, продиктованих спілкуванням. У різних книгах осліплених авторів, що знову прозріли, лікар виявляє унікальний досвід відновлення

функції зору.

Своє оповідання О. Сакс завершує похвалою у бік словесно-логічних здібностей опосередкування почуттів і душевного стану у людині: «Тут я бачу чудовий парадокс, який не можу вирішити. Якщо дійсно є фундаментальна відмінність між чуттєвим досвідом і його описом, між прямим і опосередкованим знанням про світ, то звідки і чому мова володіє такою чарівною могутністю? Мова – це виключно людський винахід, і він може зробити неможливе можливим. Вона дозволяє всім нам, навіть сліпим від народження, бачити світ очима інших людей» [10].

#### Висновки.

Незважаючи на представлену О. Саксом складну нейропсихологічну і психологічну інформацію, ми почали визнавати знайомий нам ландшафт людської діяльності і взаємин, що спочатку відображується тільки на мапі півкуль головного мозку. Але сума психічних функцій не тотожна психіці людини, яка прагне поступово знайти повноту життя крізь біль і не відмовляється від відповідальності перед собою, своєю професією і суспільством та компенсує пізнавальні функції душевною турботою. Початковий пошук О. Саксом критеріїв збереження душі, трансформувався в пошук словесно-логічного опосередкування душевних образів, що виявляються в спілкуванні, завдяки якому вона пробивається до своїх основ, використовуючи релігію, мистецтво, науку. Такий «науково-романтичний» погляд лише підтверджує старовинне розуміння відмінностей між зором і баченням, між оком і мозком, між однією людиною і суспільством. Не будучи принципово не вирішуваними для науки, задачі виділити душевне, відшукати психічно підлягаюче зберіганню від непідлягаючого

зберіганню, створюють труднощі для окремих людей, що переборюють їх самотійно. Але те, що такі задачі виходять за рамки завдань лікаря-діагноста, або, як їх раніше називали, «емпірика», демонструють досліджен-

ня О. Сакса, а також представників зарубіжної (Р. Грегори, Д. Деннет) і вітчизняної (А. Р. Лурія, Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн) методології психології.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лоуренс А. Первин, Оливер П. Джон. Психология личности. Теория и исследования. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 608 с.
2. Соловьев В. С. *Оправдание добра*. Соч. в 2 т.; Т. 1. Нравственная философия / сост., общ. ред. и вступ. ст. А. Ф. Loseva и А. В. Gulygi; прим. С. Л. Kravtza и др. – М. : Мысль, 1988. – 892 с.
3. Sacks O. [эл. ресурс] / *Narrative and Medicine: The Importance of the Case History* – IGGY [эл. ресурс] // [www.oliversacks.com/words-words-words](http://www.oliversacks.com/words-words-words).
4. Сакс О. Пробуждения; пер. с англ. А. Анваера. – М. : Астрель, 2013. – 576 с.
5. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении // Дж. Локк. Соч. в 3 т. / ред. И. С. Нарский, А. Л. Субботин; Т. 1 / ред., авт. вступ. ст. и прим. И. С. Нарский; пер. с англ. А. Н. Савина. – М.: Мысль, 1985. – 622 с.
6. Сакс О. «Человек, который принял жену за шляпу» и другие истории из врачебной практики; пер. с англ. Г. Хасина и Ю. Численко. – СПб. : Science Press, 2006. – 302 с.
7. Сакс О. Антрополог на Марсе; пер. с англ. А. Анваера. – М. : Астрель, 2011. – 400 с.
8. Грегори Р. Л. Нужно ли нам учиться видеть // Психология ощущения и восприятия / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер и др. Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : «ЧеРо», 2002. – 610 с.
9. Рамачандран В.С. Рождение разума. Загадки нашего сознания. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2006. – 224 с.
10. Сакс О. Глаз разума; пер. с англ. Анваера А. – М. : АСТ; 2014 – 288 с.
11. Сакс О. Нога как точка опоры // Оливер Сакс; пер. с англ. А. В. Александровой. – М. : Астрель, 2012. – 314 с.
12. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. – М. : Изд-во МГУ, 1981. – 584 с.

### TRANSLITERATION OF RESOURCES:

1. Lourens A. Pervin, Oliver P. Dzhon. *Psihologiya lichnosti. Teoriya i issledovaniya*. – М. : Aspekt Press, 2001. – 608 s.
2. Solovov V. S. *Opravdanie dobra*. Soch. v 2 t.; T. 1. *Nravstvoennaya filosofiya* / sost., obsch. red. i vstup. st. A. F. Loseva i A. V. Gulyigi; prim. S. L. Kravtza i dr. – М. : Myisl, 1988. – 892 s.
3. Sacks O. [el. resurs] / *Narrative and Medicine: The Importance of the Case History* – IGGY [el. resurs] // [www.oliversacks.com/words-words-words](http://www.oliversacks.com/words-words-words).
4. Saks O. *Probuzhdeniya*; per. s angl. A. Anvaera. – М. : Astrel, 2013. – 576 s.

5. Lokk Dzh. *Opyit o chelovecheskom razumenii* // Dzh. Lokk. *Soch. v 3 t.* / red. I. S. Narskiy, A. L. Subbotin; T. 1 / red., avt. vstup. st. i prim. I. S. Narskiy; per. s angl. A. N. Savina. – M.: Myisl, 1985. – 622 s.
6. Saks O. «Chelovek, kotoryiy prinyal zhenu za shlyapu» i drugie istorii iz vrachebnoy praktiki; per. s angl. G. Hasina i Yu. Chislenko. – SPb. : Science Press, 2006. – 302 s.
7. Saks O. *Antropolog na Marse*; per. s angl. A. Anvaera. – M. : Astrel, 2011. – 400 s.
8. Gregori R. L. *Nuzhno li nam uchitsya videt* // *Psihologiya oschuscheniya i vospriyatiya* / pod red. Yu. B. Gippenreyter i dr. Izd. 2-e, ispr. i dop. – M. : «CheRo», 2002. – 610 s.
9. Ramachandran V.S. *Rozhdenie razuma. Zagadki nashego soznaniya*. – M. : ZAO «Olimp-Biznes», 2006. – 224 s.
10. Saks O. *Glaz razuma*; per. s angl. Anvaer A. – M. : AST; 2014 – 288 s.
11. Saks O. *Noga kak tochka oporyi* // Oliver Saks; per. s angl. A. V. Aleksandrovoy. – M. : Astrel, 2012. – 314 s.
12. Leontev A. N. *Problemyi razvitiya psihiki*. – M. : Izd-vo MGU, 1981. – 584 s.